
Josip Silić

USTROJSTVO HRVATSKOGA JEZIKA I ROMAN JAKOBSON

Uvod

Nedavno je izišla iz tiska knjiga *O jeziku* Romana Jakobsona, jednoga od najvećih lingvista svih vremena. U povodu toga osvrnut ćemo se na to kako hrvatskomu jeziku pristupiti s gledišta lingvističkoga nauka Romana Jakobsona. Neće to biti pristup cjelini hrvatskoga jezika, nego nekim njegovim dijelovima koji, po našem mišljenju, najbolje oslikavaju taj nauk. Prije toga iznijet ćemo nekoliko podataka o životu i radu Romana Jakobsona (puno mu je ime Roman Osipovič Jakobson) izvađenih iz njegova životopisa koji su napisale priređivačice spomenute knjige.

Životopis Romana Jakobsona

Jakobson se rodio u Moskvi 11. listopada 1896. Otac mu je bio inženjer kemije i industrijalac. Osim ruskim i francuskim jezikom vladao je mnogim drugim jezicima. Srednjoškolsko je obrazovanje stekao pri moskovskome Institutu za orijentalne jezike Lazarev. Maturirao je 1914. godine cum laude. Fakultetsko je obrazovanje stekao na Slavističkome odsjeku Povijesno-filološkoga fakulteta pri Moskovskome sveučilištu. Magistrirao je 1918. godine.

Vrlo se rano upoznao s radom lingvista strukturalista¹. Među njima treba spomenuti Sergeja Karcevskog, jednoga od utemeljitelja moderne lingvistike, koji je,

¹ Strukturalizam je znanost o strukturi, a struktura je način na koji je cjelina složena od svojih elemenata. Oni koji se bave strukturalizmom nazivaju se strukturalisti.

vrativši se iz Ženeve, donio sa sobom ideje Ferdinanda de Saussurea, inspiratora Jakobsonova lingvističkog nauka.

Godine je 1915. Jakobson zajedno s nekim moskovskim studentima osnovao Moskovski lingvistički krug posvećen proučavanju lingvistike², poetike³, metrike⁴ i folklor⁵. Do 1920. godine bio mu je i predsjednik. Bio je i jedan od osnivača Društva za proučavanje pjesničkoga jezika u Sankt-Peterburgu. I članovi su se Moskovskoga lingvističkog kruga i članovi Društva za proučavanje pjesničkoga jezika zalagali za autonomiju književne znanosti. Iz toga vremena potječu Jakobsonove prve studije posvećene pjesničkomu jeziku.

Godine je 1920. otišao u Prag. Ondje mu je 1930. godine Praško sveučilište dodijelilo doktorat. Godine je 1933. počeo predavati na Sveučilištu T. G. Masaryka u Brnu. Godine je 1937. na njemu preuzeo katedru ruske filologije i staročeške književnosti. Godine je 1926. pomogao osnivanje Praškoga lingvističkog kruga posvećenoga proučavanju opće lingvistike, poetike, povijesti slavenskih jezika, književnosti i kultura. Do 1939. godine bio mu je i predsjednik. Treba reći da je Praški lingvistički krug zastupao i strukturalni i funkcionalni pogled na jezik. Godine je 1929. prvi stvorio pojam "strukturalizam".

Godine je 1939. pobjegao pred nacističkom okupacijom Čehoslovačke u Skandinaviju. Ondje je u Kopenhagenu i Oslu do 1940. godine bio profesor, a onda u Upsali do 1941. godine, kad je odlučio otići u SAD. U SAD-u je od 1942. do 1946. godine na Slobodnoj školi visokih studija u New Yorku bio profesor opće lingvistike i češko-slovačkih studija. Bio je jedan od osnivača Njujorškoga lingvističkog kruga 1946. godine. Do 1949. godine bio je njegov potpredsjednik. Od 1943. do 1946. godine gostovao je kao profesor opće lingvistike na Kolumbijskome sveučilištu. Ondje je 1946. godine na katedri T. G. Masaryka postao profesor češko-slovačkih studija. Godine se 1949. preselio u Cambridge, gdje je imenovan profesorom slavenskih jezika i književnosti na katedri Samuela Hazzarda Crossa na Harvardskome sveučilištu. Nedugo je zatim postao i profesor opće lingvistike.

2 Lingvistika je znanost o jeziku.

3 Poetika je znanost o umjetničkoj književnosti ili teorija književnosti.

4 Metrika je dio poetike koji se bavi proučavanjem ritma, tj. razmjera dugih i kratkih (bilo naglašanih bilo nenaglašanih) slogova.

5 Folklor je kulturna baština naroda sačuvana u mitovima, usmenoj književnosti, običajima, nošnjama, rukotvorinama, glazbi i likovnome izražavanju u okviru kojih pojedinac stvaralac obično ostaje nepoznat.

Godine je 1956. postao predsjednik Američkoga lingvističkog društva. Godine je 1957. imenovan za redovitoga profesora na Masačusetskome institutu tehnologije, gdje je bio i jedan od suosnivača i predstojnik Centra za komunikacijsku znanost. Umro je u Cambridgeu 18. srpnja 1982.

Jakobsonova strukturalistička teorija jezika

Jakobson je cijeli svoj život posvetio strukturalnoj teoriji fonologije. Isto tako i razradi svoje teorije strukture jezika. Kao polazište mu je i u jednoj i u drugoj teoriji poslužio Ferdinand de Saussure, autor dihotomije *jezik-govor* (*langue-parole*)⁶. Kažemo “kao polazište” jer je tu njegovu dihotomiju u mnogočemu pobio. (Jakobson, naravno, ne poriče zasluge Ferdinanda de Saussurea za poimanje i razvoj suvremene lingvistike. Dapače, on ih ističe.)

Svojim je mišljenjem Jakobson snažno utjecao na mišljenje općenito, a posebno na mišljenje o jeziku. Jezičnu znanost nije shvaćao kao izoliranu znanost, nego kao znanost povezanu sa susjednim znanostima, dakle interdisciplinarno. Pokazao je kako to biva prema znanosti o književnosti, kako prema poetici, kako prema semiotici⁷, kako prema društvenoj antropologiji⁸, kako prema mitologiji⁹ i kako prema folkloristici. Uvijek je nastojao izbrisati granice između jezične i drugih znanosti uključenih u društvenu komunikaciju. Njegove su temeljne preokupacije jezik kao relacijski sustav¹⁰, jezik kao binarna (dvojna) opreka¹¹, distin-

6 Jezik je (*langue*) (po Ferdinandu de Saussureu) sustav, a govor (*parole*) njegov ostvaraj. Jezik je sustav znakova, a znak je spoj označenika i označivača. Označenik je značenje riječi, a označivač niz glasova koji to značenje pokrivaju.

7 Semiotika je opća znanost o značenjima. Ona ima tri dijela: semantiku, pragmatiku i sintaksu. Semantika proučava odnose među znakovima i stvari koje ti znakovi okružuju, pragmatika proučava odnose između znakova i njihovih tumača (koji ih primaju ili ih tvore i razabiru), a sintaksa otkriva formalne odnose među znakovima.

8 Društvena je antropologija znanost koja se bavi problemima i razvojem čovjeka u odnosu na društveno i kulturno okruženje.

9 Mitologija je znanost koja skuplja, proučava i objašnjava mitove religije ili kulture. Mit je pak stvarna ili izmišljena priča koja se obraća svijesti naroda uključujući njegove kulturne obrasce ili izražavajući duboke, općeprihvaćene osjećaje.

10 Sustav je cjelina unutar koje su elementi u međusobnim (uzajamnim) odnosima. (Internacionalni mu je termin sistem.)

11 Opreka je odnos koji se uspostavlja između dvaju istovrsnih elemenata jezičnoga sustava i koji omogućuje da se istaknu razlike koje postoje između njih.

ktivna (razlikovna) obilježja¹², diskurs¹³, tekst¹⁴ kontekst¹⁵, gramatika i kontekst, sinkronija i dijakronija¹⁶, invarijantnost i varijantnost¹⁷, jezične univerzalije¹⁸ i dr. U izlaganju koje smo pripremili neke ćemo od tih njegovih preokupacija posebno obrazložiti.

Roman Jakobson i fonologija hrvatskoga jezika

U ovome ćemo se radu pozabaviti time kako, u skladu s Jakobsonovim naukom, pristupiti fonemu hrvatskoga jezika, kako njegovim razlikovnim obilježjima, kako odnosu fonema prema morfemu i ostalim jedinicama jezika te kako odnosu gramatike i komunikacije. Posebno ćemo se, u vezi s jezikom kao sredstvom komunikacije, pozabaviti tekstem i njegovim interpungiranjem¹⁹. Učinit ćemo to zato što hrvatska priručna literatura tim problemima, po našem mišljenju, ne pristupa onako kako bi trebala pristupati. U izlaganju ćemo biti što konkretniji. Svaku ćemo tezu oprimjeriti. Počet ćemo s oprekom zvučnost-nezvučnost²⁰.

12 Distinktivno je (razlikovno) obilježje svojstvo glasa koji stoji u opreci prema drugome glasu.

13 Diskurs je način i stil izlaganja s obzirom na temu ili područje djelatnosti u kojemu se ostvaruje.

14 Tekst je organizacijska jedinica riječi viša od rečenice i povezana ukupnim smislom.

15 Kontekst je govorena ili pisana cjelina koja točno određuje smisao riječi što je čine.

16 Dijakronija je razvrstavanje jezičnih pojava onako kako slijede ili se zbivaju zakonito protjecanjem vremena, a sinkronija razmatranje jezičnih pojava onako kako djeluju u određenu vremenskom stadiju. Dijakroniji je opreka sinkronija, a sinkroniji dijakronija.

17 Varijanta (hrv. inačica) naziva se oblik koji je srodan, ali nije istovjetan. Ona se vrlo često naziva alojedinicom. Tako se, primjerice, varijanta fonema naziva alofonom, varijanta morfema alomorfom itd. Jakobson uz varijantu rabi invarijantu. Po njemu je ona (invarijanta) bilo koji oblik teksta koji se ne može dijeliti na manje objasnidbene jedinice. Ona je uvijek jedno obilježje. Jedino se tako (kao jedno) suprotstavlja drugomu (kao jednomu) obilježju. Tako je fonem /b/ u opreci prema fonemu /p/ samo po zvučnosti. Usp.: /biti/-/piti/. Kad to promatramo u opreci apstraktno-konkretno, invarijanta je apstraktna, a varijanta konkretna. Invarijanta čini jedinicu jezičnom, a varijanta govornom (prema Saussureovoj i Jakobsonovoj opreci *jezik-govor*). Tako Jakobson pristupa i pojmu "relacija". I ona pretpostavlja odnos jedno obilježje prema drugome jednom obilježju.

18 Jezične su univerzalije pojave koje se nalaze u svim jezicima.

19 Interpungiranje je stavljanje znakova interpunkcije na mjesta koja joj odgovaraju.

20 Zvučnost je svojstvo zvučnih, a nezvučnost svojstvo nezvučnih suglasnika. Mi rabimo oblik "nezvučni" mjesto oblika "bezvučni" jer nas on izravno upućuje na neprisutnost

Neki pisci gramatika i pravopisa hrvatskoga jezika glas *v* stavljaju nasuprot glasu *f* kao svomu “nezvučnomu parnjaku”. Tako čine pisci *Hrvatskoga pravopisa* iz 1971. godine Stjepan Babić, Božidar Finka i Milan Moguš. No i oni pokazuju da suglasnik *v* ne smatraju zvučnim parnjakom nezvučnoga suglasnika *f* i obrnuto. To pokazuju pravilom (u istome pravopisu): “Suglasnik *v* koji stoji ispred bezvučnoga suglasnika ne prelazi u *f*: ovca.”²¹ U svojoj *Gramatici hrvatskoga jezika* iz 2005. godine Stjepko Težak i Stjepan Babić takav znak stavljaju i ispod nezvučnoga suglasnika *c*.²² Jedino ga ne stavljaju ispod nezvučnoga suglasnika *h*, čime pokazuju svoju nedosljednost, jer se nezvučni suglasnik *h* u tome (su)odnosu ne razlikuje od nezvučnih suglasnika *f* i *c*. Stjepan Babić, Božidar Finka i Milan Moguš u svome *Hrvatskom pravopisu* iz 2000. godine na mjestu nezvučnih suglasnika *c*, *f* i *h* stavljaju (u zagrade) njihove zvučne parnjake (3, *F* i *Y*)²³, kao što to čine i autori (Stjepan Babić, Dalibor Brozović, Milan Moguš, Slavko Pavešić, Ivo Škarić i Stjepko Težak) u drugome dijelu *Gramatike hrvatskoga književnog jezika - Povijesni pregled, glasovi i oblici hrvatskoga književnog jezika* izrađenome 1991. godine na poticaj Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti²⁴.

U pravu su. Tako i treba činiti. U fonološkome sustavu hrvatskoga jezika svaki nezvučni suglasnik mora nasuprot sebi imati odgovarajući zvučni suglasnik. To je

zvučnosti. Uz zvučnost i nezvučnost razlikovna su obilježja u hrvatskome jeziku još vokalnost-nevokalnost (vokalni su *a, e, i, o, u*, a nevokalni svi ostali glasovi), nazalnost-nenazalnost (nazalni su *m, n, ņ*, a nenazalni svi ostali glasovi), turbulentnost-neturbulentnost (turbulentni su *p, b, f, t, d, c, s, z, k, g, h, ć, 3, č, 3, š, ž*, a neturbulentni svi ostali glasovi), kompaktnost-nekompaktnost (kompaktni su glasovi *k, g, h, ć, 3, č, 3, ž, š, ņ, i*, a nekompaktni svi ostali glasovi), gravisnost-negravisnost (gravisni su glasovi *p, b, f, k, g, h, m, v, u, o*, a negravisni svi ostali glasovi), neprekidnost-prekidnost (neprekidni su glasovi *f, s, z, h, š, ž, l, l̂, v*, a prekidni svi ostali glasovi), stridentnost-nestridentnost (stridentni su glasovi *c, 3, š*, a nestridentni svi ostali glasovi) i napetost-nenapetost (napeti su glasovi *i, r*, a nenapeti svi ostali glasovi).

21 Stjepan Babić, Božidar Finka, Milan Moguš, Hrvatski pravopis, Školska knjiga, Zagreb, 1971, str. 46.

22 Stjepko Težak, Stjepan Babić, Gramatika hrvatskoga jezika: Priručnik za osnovno jezično obrazovanje, Školska knjiga, Zagreb, 152005, str. 66.

23 Stjepan Babić, Božidar Finka, Milan Moguš, Hrvatski pravopis, Školska knjiga, Zagreb, 2000, str. 49.

24 Stjepan Babić, Dalibor Brozović, Milan Moguš, Slavko Pavešić, Ivo Škarić, Stjepko Težak, Povijesni pregled, glasovi i oblici hrvatskoga književnog jezika, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Globus, Nakladni zavod, Zagreb, 1991, str. 398.

u skladu s logikom da suglasnik kao nezvučni mora imati nasuprot sebi suglasnik kao zvučni. Inače se ne bi tako zvao.

U hrvatskome su jeziku suglasnici *c, č, ć, f, h, k, p, s, š* i *t* nezvučni, a suglasnici *b, d, ž, 3, 3, 3, g, z* i *ž* zvučni. Staviti ćemo jedne i druge u tablicu:

c	č	ć	f	h	k	p	s	š	t
∅	ž	3	∅	∅	g	b	z	ž	d

Ta logika izlazi iz Jakobsonove teze o relaciji (odnosu) kao činjenici sustava (sistema) jezika²³. Pritom treba imati na umu to da sustav nije konkretan, nego apstraktan. U tome je smislu on mogućnost (potencija). Relevantno obilježje²⁵ (u našem slučaju zvučnost) mora biti u (su)odnosu sa sebi suprotnim relevantnim obilježjem (u našem slučaju s nezvučnošću). To relevantno obilježje, jer je apstraktno, ne mora biti ostvareno. No mora biti ostvarljivo. Ostvarljivo se pak ostvaruje onda kada se za to pojave uvjeti, kada to komunikaciji zatreba. Kad to komunikaciji bude trebalo, ona će moguće (potencijalno), tj. apstraktno, pretvoriti u konkretno. To će biti tada kada *3, F* i *Y* budu morali igrati ulogu kao glasovi o kojima ovisi značenje dviju (po zvučnosti-nezvučnosti)²⁵ oprečnih riječi, kao što je to, primjerice, s glasovima *b* i *p*. Usp.: *biti -piti*. (Hoće li do toga doći, reći će budućnost.)

Dokaz da je to moguće jest njihova prisutnost u komunikaciji u kontaktu sa zvučnim suglasnicima. Usp.: *otac bi* - izg. *òta3bi*, *šef bi* - izg. *šè Fbi* i *strah bi* - izg.

25 Relevantan se odnosi na elemente jezika kojima je zadaća da razlikuju značenje. Uza nj se rabe nazivi pertinentan i distinktivan (razlikovan). Suprotni su im irelevantan, nepertinentan i nedistinktivan (nerazlikovan).

26 Apstraktno - konkretno. Apstraktno je opće, uopćeno, a konkretno pojedinačno. Apstraktno pretpostavlja sva obilježja, ali ni jedno pojedinačno, a konkretno svako obilježje pojedinačno. Apstraktno je i potencijalno (moguće).

27 Mi smo Jakobsonov nauku o međudisciplini koji je očitovao tumačeći morfonologiju primijenili na cjelinu (hrvatskoga) jezika. Utvrdili smo broj i nazive jedinica i njihovih disciplina te broj i nazive međujedinica i njihovih međudisciplina. Jedinice su disciplina em-jedinice, a jedinice međudisciplina alo-jedinice. Jedinice su nam disciplina fonem, morfem, tematem, leksem, sintagmem, sintaktem i tekstem, a discipline kojima pripadaju fonologija, morfologija, tematologija, leksologija, sintagmologija, sintaktologija i tekstologija. Jedinice su nam međudisciplina morfonem, tematomorfem, leksotematem, sintagmoleksem, sintaktosintagmem i tekstosintaktem, a discipline kojima pripadaju

strâ Ÿbi. (To zahtijeva pravilo: “Nezvučni suglasnik ispred zvučnoga suglasnika ostvaruje se kao zvučni suglasnik.”)

Slično možemo reći i za (su)odnose tvrdih i mekih suglasnika. Tvrdi suglasnici imaju nasuprot sebi samostalne suglasnike. Tvrdi š i ž međutim nemaju. No i ž i š se u komunikaciji pojavljuju. Usp.: *grožde* - izg. grôžže i *lišće* - izg. líšće.

Jezične discipline i jezične međudiscipline

Jedinice su jezika (prema Jakobsonu) u svojoj disciplini apstraktne²⁶. Tako je i fonem apstraktan u fonologiji. One se konkretiziraju u odgovarajućoj međudisciplini²⁷, tj. u disciplini koja se nalazi između fonologije²⁸ i morfologije²⁹. Takva se disciplina između fonologije i morfologije naziva morfonologija³⁰. Fonemi se dakle kao apstraktne jedinice konkretiziraju u morfonologiji. Tako se fonem *k* konkretizira kao *k* u *vojnîk*, kao u *č* u *vojniče* i kao *c* u *vojnîci*. Zato ga tu (u skladu s morfonologijom) nazivamo morfonemom³¹.

Tako treba, po našem mišljenju, pristupiti i glasu *jat*. I on je morfonološka pojava, dakle morfonem. Njegove su alo-jedinice (alomorfoni) uvjetovane morfo-

morfonologija, tematomorfologija, leksotematologija, sintagmoleksologija, sintaktosintagmologija i tekstosintaktologija. Svaka nam se sljedeća jedinica sastoji od prethodnih. Tako nam se morfem sastoji od fonema, tematem od morfema, leksem od tematema, sintagmem od leksema, sintaktem od sintagmema i tekstem od sintaktema. Isto nam se tako svaka sljedeća međujedinica sastoji od prethodnih. Tako nam se morfonem sastoji od fonema, tematomorfem od morfonema, leksotematem od tematomorfema, sintagmoleksem od leksotematema, sintagmoleksem od leksotematema, sintaktosintagmem od sintagmoleksema, tekstosintaktem od sintaktosintagmema i tekstem od tekstosintaktema. Kako vidimo, ovdje se po prvi put spominje tematem kao jedinica i tematologija kao disciplina kojoj pripada. Time smo uvažili Jakobsonove parametre koji su potrebni za opis ustrojstva (hrvatskoga) jezika. (Raspravu u kojoj to objašnjavamo ponudili smo Riječkim filološkim danima da je objave. - Ovdje dajemo kratak osvrt na nju da pokažemo dosljednost postupka.)

- 28 Fonologija je znanost o fonološkome ustrojstvu jezika. Jedinica joj je fonem, koji se definira kao najmanja jedinica jezika koja ima samo plan izraza (ne i plan sadržaja).
- 29 Morfologija je znanost o morfološkom ustrojstvu jezika. Jedinica joj je morfem, koji se definira kao kao najmanja jedinica jezika koja ima i plan izraza i plan sadržaja.
- 30 Morfonologiju definiramo kao disciplinu koja proučava promjenu fonema uvjetovanu pravilima morfologije.
- 31 Morfonem je jedinica morfonologije. Njime se konkretizira fonem.

loškim pravilima. Alomorfon $\hat{i}\bar{e}$ (u pismu *ije*) dolazi u dugim slogovima, alomorfon $\hat{i}e$ (u pismu *je*) kratkim slogovima. Usp.: *svijet* - izg. $\text{sv}\hat{i}\bar{e}\bar{t}$ u jednini) - *svjetovi* izg. $\text{sv}\hat{i}\bar{e}\bar{t}\bar{o}\bar{v}\bar{i}$ (u množini). Alomorfon *e* dolazi u kratkim slogovima, u kojima je prisutna raspodjela (distribucija) *Srje*. (*S* znači “suglasnik”.) Usp.: $\text{br}\hat{i}\bar{e}\bar{g}$ (u pismu *brijeg*) i $\text{br}\hat{e}\bar{g}\bar{o}\bar{v}\bar{i}$ (prema *brjègovi*). (U načinu pisanja *brjegovi* je ostaje kao i u *svjetovi*.) (Takvo pisanje, kako vidimo, više ne uvažava pravilo *Srje* > *Sre*.) Alomorfon *i* nastaje promjenom *je* u *i* ispred *o*: *vidjeo* > *vidio*. Ima i slučajeva u kojima se i *ije* ispred *j* mijenja u *i* - primjerice: *dijel* > *dijeo* > *dio* i *cijel* > *cijeo* > *cio*. Ima i slučajeva u kojima se *je* mijenja u *i* i ispred *o*. Usp.: *smjeti* - *smjejem* > *smijem* i *bdjeti* - *bdjejem* > *bdijem*.

U vezi s promjenom $\hat{i}\bar{e}$ (u pismu *ije*) u $\hat{i}e$ (u pismu *je*) treba reći ovo: Ta se promjena potpuno podudara s promjenom \bar{a} u *a* u *grād* - *grādovi* (s naglascima: *grād* - *gradovi*). Ona podliježe pravilu “U imenica se tipa *grad* dugi korijenski slog mijenja u kratki korijenski slog”. I imenica *svijèt* pripada tomu tipu imenica i po naglasku i po sklonidbi. Pa ako dugo \bar{a} u *grād* nije poseban fonem, onda ni dugo $\hat{i}\bar{e}$ u *svijèt* nije poseban fonem. Izdvajanje je (dugoga) $\hat{i}\bar{e}$ u poseban fonem u raskoraku i s dijakronijskim i sa sinkronijskim statusom glasa *jat*.

Jakobsonova dvojnost jezične strukture

Jakobson je velik dio svojega rada posvetio jedinicama koje karakterizira dvojnost (binarnost) strukture, koja uključuje i izraz i sadržaj. U tome je smislu posebnu pozornost posvetio morfemu (kao jedinici morfologije). U pristupu mu je tražio da se bude racionalan, ekonomičan, logičan, precizan i točan. Na nekoliko ćemo primjera pokazati što pritom misli.

Mnoge naše gramatike ta njegova načela ne poštuju kad pristupaju npr. glagolskim pridjevima - i radnomu (aktivnomu) i trpnomu (pasivnomu). U njihovu se pristupu ne vidi što pokriva sadržaj “glagolski”, što sadržaj “radni”, što sadržaj “trpni” i što sadržaj “pridjev”. Za glagolski pridjev radni kažu da su mu nastavci *-o*, *-la*, *-lo* ili *-(a)o*, *-la*, *-lo*. One *čitao*, *čitala*, *čitalo* člane ovako: *čita-o*, *čita-la*, *čita-lo*, a *rekao*, *rekla*, *reklo* ovako: *rek-(a)o*, *rek-la*, *rek-lo*. (*Rek-(a)o* pretpostavlja nepostojano *a*.)

Svaka riječ koja se sklanja ima osnovu i nastavak. Osnova je ono što riječ čini istom. Tako je i u oblicima *čitao*, *čitala*, *čitalo* (*čitao* je od *čital*). Nastavak je, naprotiv, ono što riječ čini različitom. Različito je u oblicima *čitao*, *čitala*, *čitalo*

-Ø (*čitao-Ø*), -a (*čital-a*) i -o (*čital-o*) Jedinice su tu -Ø, -a i -o ono što pridjev čini pridjevom s oznakama broja (riječ je o jednini) i roda (riječ je o muškome, ženskome i srednjemu rodu). Tako je i s neglagolskim (“pravim”) pridjevima. Usp.: *velik-Ø, velik-a, velik-o*. (Nula u *čitaoØ* i *velikØ* nije “ništa”. Ona, kao i -a u *čital-a* i u *velik-a*, odnosno -o u *čital-o* i u *velik-o*, znači “jedinina” i “muški rod”. Ona je tu razlikovna. To je ono zašto Jakobson *nuli* daje istu važnost kao i *ne-nuli*.) (Ovdje moramo upozoriti na to da su morfemi koji čine osnovu posve nešto drugo nego morfemi koji čine nastavke.)

Isto bi se to moglo reći i za glagolski pridjev trpni. U nekim se gramatikama kaže da se on tvori nastavcima -n (*čita-n*), -en (*izved-en*), -jen (*promišlj-en* < *promisl-jen*) i -t (*utisnu-t*). Ne. Jedinicama se -n, -en, -jen i -t tvori osnova, a jedinicama -Ø, -a i -o pridjev u svome broju (jedinina) i rodu (muški, ženski i srednji rod).

Zaključak: U *čita-* imamo sadržaj “glagol”, u -l- (-o-) sadržaj “glagolski”, a u -Ø, -a i -o sadržaj “pridjev” u svome broju i rodu. Tako i u *čita-* imamo sadržaj “glagol”, u -n- sadržaj “glagolski trpni”, a u -Ø, -a i -o sadržaj “pridjev” u svome broju i rodu.

Eto, tako smo pokazali kako shvatiti Jakobsonova načela racionalnost, ekonomičnost, logičnost, preciznost i točnost. Jedinice su -Ø, -a i -o jedinice i broja i roda neglagolskih pridjeva i roda glagolskih pridjeva i roda imenica (*grad-Ø* je imenica muškoga roda, *kuć-a* imenica ženskoga roda i *sel-o* imenica srednjega roda).

Jakobsonovo poimanje jezične opreke

Nastavak treba, u Jakobsonovu smislu, shvatiti kao razlikovnost (distinktivnost). Razlikovnost pak u gramatici nije problem “više u opreci prema više”, nego problem “jedno u opreci prema jednome”. Zato nemamo pravo kad govorimo o istosti padeža. Akuzativ nam je muškoga roda jednak genitivu (*učitelja*), akuzativ srednjega roda jednak nominativu (*selo*), lokativ muškoga, ženskoga i srednjega roda jednak dativu muškoga, ženskoga i srednjega roda (*učitelju, kući i selu*) itd. Pritom ne uvažavamo to da akuzativ nije genitiv, da akuzativ nije nominativ, da lokativ nije dativ itd. Sadržaj je “akuzativ” u opreci prema sadržaju “nominativ”, sadržaj “akuzativ” u opreci prema sadržaju “genitiv”, sadržaj “lokativ” u opreci prema sadržaju “dativ” itd. Ne postoje dva ista padeža. I time je dokazana Jakobsonova dvojnost (binarnost). Moramo napustiti formalizam istosti oblika. Istost oblika u akuzativu i genitivu ne znači i istost akuzativa i genitiva. To će nam do-

kazati ponašanje oblika *učitelja* u višoj jedinici (sintagmemu): *soba učitelja* i *vidim učitelja*. To su dva različita sintagmema (tradicionalno: dvije različite sintagme).

Načelo Jakobsonove opreke možemo provjeriti i u (su)odnosu *učitelj* i *učiteljica*. *Učitelj* je “muška osoba koja uči”, a *učiteljica* “ženska osoba koja uči”. (Ovdje “uči” znači “poučava”.) Koji nam podaci govore da je to tako? Što nam govori o “muškoj osobi”, a što o “ženskoj osobi”? U strukturi se *učiteljica* “ženska osoba” krije u sufiksu *-ic-*: *učitelj-ic-a*. Nasuprot tomu sufiksu mora biti odgovarajući sufiks koji znači “muška osoba”. To je sufiks *-Ø-*: *učitelj-ic- - učitelj-Ø-*. Nasuprot pak sufiksu (nastavku) *-a* u *učitelj-ic-a*, koji znači “ženski rod”, mora biti sufiks (nastavak) *-Ø*, koji znači “muški rod”. U *učitelj-Ø-Ø* dakle imamo dva nulta sufiksa - jedan koji znači “muška osoba” i drugi koji znači “muški rod”.

Rečenica i tekst

Budući da je problematika kojom se bavimo vrlo važna za razumijevanje pravogovora (ortoepije) i pravopisa (ortografije)³², pozabavit ćemo se ukratko rečenicom i tekstom.

I pravogovor je i pravopis usko povezan s rečenicom. No rečenicu ovdje moramo shvatiti kao komunikacijsku jedinicu. Rečenica je naime i nešto što se odnosi na gramatiku i nešto što se odnosi na komunikaciju. Rečenica je kao gramatička jedinica model, a rečenica kao komunikacijska jedinica ostvaraj toga modela. Rečenica je dakle kao gramatička jedinica apstraktna, a rečenica kao komunikacijska jedinica konkretna. (Isti je to odnos kao i odnos fonema prema njegovu ostvaraju i morfema prema njegovu ostvaraju.)

Rečenica se kao gramatička jedinica člani na subjekt, predikat, objekt i priložnu oznaku. (Atribut i apozicija nisu samostalni članovi rečenice, nego su pridruženi bilo subjektu, bilo predikatu, bilo objektu, bilo priložnoj oznaci.) Rečenica se pak kao komunikacijska jedinica člani na ono što je u komunikaciji poznato i na ono što je u komunikaciji nepoznato. Ono što je u komunikaciji poznato naziva se komunikacijski ili obavijesni subjekt, a ono što je u komunikaciji nepoznato komunikacijski ili obavijesni predikat. Što je to poznato (komunikacijski ili obavijesni subjekt), a što nepoznato (komunikacijski ili obavijesni predikat), pokazuje

32 Ortoepija je disciplina koja se bavi pravilima govora, a ortografija disciplina koja se bavi pravilima pisanja. Zato ortoepiju nazivamo pravogovorom, a ortografiju pravopisom.

kontekst. Rečenica dakle kao komunikacijska jedinica, za razliku od rečenice kao gramatičke jedinice, ovisi o kontekstu.

Hrvatska semantička interpunkcija

Važno je ovdje, u vezi s onime što smo rekli, napomenuti da hrvatska interpunkcija ovisi o kontekstu, tj. o smislu. Zato se naziva smisaonom, tj. semantičkom³³. (Uz nju, semantičku, postoje još strukturna³⁴ ili gramatička i ritmomelodijska³⁵. Strukturnu rabe, primjerice, njemački i ruski jezik, a ritmomelodijsku, primjerice, francuski jezik. Semantičku interpunkciju rabi još, primjerice, engleski jezik.)

Za hrvatsku se (semantičku) interpunkciju znade reći da je slobodna, tj. da dijelom ovisi o onome tko je rabi. Ne. Interpunkcijski znak (zarez, točka-zarez i dr.) stoji, kako to izlazi iz Jakobsonova nauka, u (su)odnosu s drugim interpunkcijskim znakom, tj. u opreci je prema njemu. Pritom treba imati na umu to da je interpunkcijski znak (prema Jakobsonu) i nula, da zarez može stajati i u opreci prema ne-zarezu. Pokažimo to na primjeru.

Navest ćemo najprije rečenicu kao gramatičku, tj. apstraktnu, jedinicu, a onda ćemo je staviti u kontekst u kojemu će biti konkretizirana. Kontekst ćemo organizirati pitanjima.

Rekli smo da se rečenica kao gramatička jedinica člani na subjekt, predikat, objekt i priložnu oznaku. Kao model mora imati fiksni redoslijed članova: subjekt - predikat - objekt - priložna oznaka. Subjekt mora biti ispred predikata, predikat ispred objekta i objekt ispred priložne oznake. Subjekt je predstavljen imenicom kao predmetom, predikat glagolom kao radnjom, objekt imenicom kao predmetom radnje i priložna oznaka imenicom ili kojom drugom vrstom riječi kao okolnošću radnje (kao okolnost u kojoj se zbiva radnja). (Ovdje pojam "radnja" obuhvaća i zbivanje i stanje.) Evo kako to izgleda: S (subjekt) - P (predikat) - O (objekt) - PO (priložna oznaka). Predstavimo subjekt imenicom *Marko*, predikat

33 Semantička interpunkcija ovisi o tekstu i kontekstu, tj. o smislu. Zato je možemo nazvati i smisaonom. (Obično se naziva značenjskom.)

34 Strukturna interpunkcija (zove se još i gramatička) ovisi o strukturnome (gramatičkome) ustrojstvu jezika. Po njoj se npr. veznik (ako nije sastavni ili u pratnji komparativa) odjeljuje zarezom.

35 Ritmomelodijska interpunkcija uz smisaonost uvažava pauzu i melodiju.

glagolom *graditi*, objekt imenicom *kuća* i priložnu oznaku imenicom *Siget* s pridedlogom *u*. Uzevši to u obzir, rečenica će nam glasiti *Marko gradi kuću u Sigetu*. Bez konteksta to nam ne znači ništa konkretno, tj. pojedinačno. Bez konteksta ne znamo tko je (ili što) *Marko* (u tome smislu mogli bismo pisati *marko*), što je *graditi* i tko gradi, što je *kuća* i gdje je to *u Sigetu* (u tome smislu mogli bismo pisati *u sigetu*). Bez konteksta ne bismo imali pravo pisati prvu riječ općenito u rečenici velikim početnim slovom ni označiti kraj rečenice točkom. Sve je to, i veliko početno slovo vlastitih imena, i veliko početno slovo prve riječi u rečenici, i oznaka kraja rečenice, bilo točka, bilo upitnik, bilo uskličnik, bilo što drugo, riječi označene kosim pismom (kurzivom ili italikom), navodnicima i dr., stvar odluke konteksta.

Kontekst ćemo organizirati pitanjima. (Prije toga moramo reći da je *Marko* sudionicima komunikacije poznata osoba.) Na pitanje *Tko gradi kuću u Sigetu?* odgovaramo: *U Sigetu kuću gradi Marko*. Kako vidimo, u odgovoru je redosljed članova rečenice suprotan. Najprije dolazi ono što je zahvaljujući kontekstu poznato, a onda ono što je zahvaljujući kontekstu nepoznato. Ono što je zahvaljujući kontekstu poznato nazivamo komunikacijskim ili obavijesnim subjektom, a ono što je zahvaljujući kontekstu nepoznato komunikacijskim ili obavijesnim predikatom. Tako je *u Sigetu kuću gradi* komunikacijski (obavijesni) subjekt, a *Marko* komunikacijski (obavijesni) predikat. Na pitanje *Što Marko gradi u Sigetu?* odgovaramo: *U Sigetu Marko gradi kuću*. Tu je komunikacijski (obavijesni) subjekt *u Sigetu Marko gradi*, a komunikacijski (obavijesni) predikat *kuću*. itd.

Ono je što je u komunikaciji zahvaljujući kontekstu poznato, zalihosno (redundantno)³⁶, pa se u komunikaciji u prirodnim uvjetima izostavlja. Tako na pitanje *Tko gradi kuću u Sigetu?* odgovaramo: *Marko.*, na pitanje *Gdje Marko gradi kuću?* - *U Sigetu.*, na pitanje *Što Marko gradi u Sigetu?* - *Kuću*. Itd.

Prijedimo sada na složenu rečenicu. Poslužimo se također pitanjima. Na pitanje *Kad će Marko graditi kuću u Sigetu?* odgovorit ćemo: *U Sigetu će kuću graditi Marko kad bude dobio dozvolu*. U tome je odgovoru *U Sigetu će kuću graditi Marko* komunikacijski (obavijesni) subjekt, a *kad bude dobio dozvolu* komunikacijski (obavijesni) predikat. To znači da je zalihostan dio *u Sigetu će kuću graditi Marko*. Bez njega odgovor glasi: *Kad bude dobio dozvolu*.

36 Zalihost je (redundancija) uporaba nepotrebnih, suvišnih izraza koji ne znače ništa novo (nepoznato) u komunikaciji. Stoga ona (komunikacija) može biti bez njih. Na račun njih ona ekonomizira.

Ovo je sada bitno kad je riječ o tome hoće li se ili neće *kad bude dobio dozvolu* odijeliti zarezom. U vezi s time moramo imati na umu to da je u konstrukciji *U Sigetu će kuću graditi Marko kad bude dobio dozvolu*, jedan komunikacijski (obavijesni) subjekt i jedan komunikacijski (obavijesni) predikat. To znači da je to (u tome kontekstu) smisaona cjelina. U njoj se prvi dio (komunikacijski subjekt) ostvaruje jednouzlaznom, a drugi (komunikacijski predikat) jednosilaznom melodijom. U takvoj se složenoj rečenici (s jednokomunikacijskim subjektom i jednokomunikacijskim predikatom te jednouzlaznom i jednosilaznom melodijom) zavisna surečenica ne odjeljuje zarezom od osnovne surečenice. (U najnovije se vrijeme dijelovi složene rečenice glavna i zavisna rečenica nazivaju glavna (osnovna) i zavisna surečenica.)

Uzmimo sada u obzir ovakvo pitanje: *Hoće li Marko graditi kuću u Sigetu?* Odgovor na nj može biti: *Kad bude dobio dozvolu*. Stavimo ga nasuprot pitanju *Hoće li Marko graditi kuću u Sigetu?* (Pitanje ćemo označiti sa A, a odgovor sa B.) A: *Hoće li Marko graditi kuću u Sigetu?* - B: *Kad bude dobio dozvolu*. U složenoj rečenici *Marko će graditi kuću u Sigetu kad bude dobio dozvolu* i u jednome i u drugome dijelu imamo zaseban komunikacijski subjekt i zaseban komunikacijski predikat. U prvome je dijelu komunikacijski subjekt *Marko će graditi kuću*, a komunikacijski predikat *u Sigetu*. U drugome je dijelu komunikacijski subjekt *kad bude*, a komunikacijski predikat *dobio dozvolu*. U tome je slučaju konstrukcija dvokomunikacijskisubjektna i dvokomunikacijskipredikatna, pa onda i s dvouzlaznom i dvosilaznom melodijom. To znači da su posrijedi dvije smisaone cjeline, tj. cjeline koje smisaono ne ovise jedna o drugoj. Eto razloga zašto ćemo ih odijeliti zarezom: *Marko će graditi kuću u Sigetu, kad bude dobio dozvolu*. Drugi se dio (*kad bude dobio dozvolu*) može u mislima popratiti modalnim izrazima tipa “dakako”.

Drugi dio možemo i osamostaliti: A: *Kad će Marko graditi kuću u Sigetu?* - B: *Kad bude dobio dozvolu*. Tada će se taj dio razlikovati od onoga koji smo dobili pri analizi složene rečenice kao smisaone cjeline (s jednokomunikacijskim subjektom i jednouzlaznom melodijom te jednokomunikacijskim predikatom i jednosilaznom melodijom) posebnim timbrom³⁷.

Kad osnovna (glavna) surečenica prethodi zavisnoj, tj. kad je zavisna surečenica u postpoziciji, tada vrijedi pravilo o zrezu i ne-zrezu. No kad zavisna surečenica prethodi osnovnoj (glavnoj) surečenici, tj. kad je u antepoziciji (kaže se

37 Timbar je osobito obilježje zvuka, njegova specifična obojenost.

i u inverziji), pravilo je drukčije. Ono traži da se i kad složena rečenica jest i kad složena rečenica nije smisaono cjelovita, tj. i kad je jednokomunikacijski subjektivna i jednokomunikacijski predikatna te s jednouzlaznom i jednosilaznom melodijom i kad je dvokomunikacijski subjektivna i dvokomunikacijski predikatna te s dvouzlaznom i dvosilaznom melodijom, odijeli zarezom: *Kad Marko bude dobio dozvolu, gradit će kuću u Sigetu*. Kad *dobio dozvolu* bude ostvareno s uzlaznom melodijom, složena će rečenica biti smisaono cjelovita; a kad bude ostvareno silaznom melodijom, složena će rečenica biti smisaono necjelovita. Tako naime zahtijeva pravilo hrvatskoga pravopisa.

Današnja hrvatska interpunkcija

Kažimo u povodu toga nešto o suvremenoj hrvatskoj interpunkciji. Ona je mješavina svih spomenutih načela - i semantičkoga i strukturnoga i ritmomelodijskoga. No ni jedno od njih nije zastupljeno onako kako mu odgovara.

Jedna je od intervencija u semantičko interpunkcijsko načelo (koje je, rekli smo, hrvatsko) intervencija ritmomelodijskoga načela u pristupu priložnih oznaka na početku rečenice. Evo nekoliko primjera: *Od 11*, uređena samo tri hotela; *Nakon britanske afere s tajnicom Rebeccom Loos*, Bechkam se našao u američkoj, s kraljicom burleske; *Zbog zabrane plakata*, istarska etno-udruga (trebalo bi etnoudruga - pr. n.) najavila je tužbu protiv pulskoga gradonačelnika Miletića; *Po uzoru na Salzburg*, Dubrovnik je uložio dosta novca i mašte kako bi dostojno obilježio jubilej književnog velikana; *U sjeni sve očitije i dugoočekivane smjene na vrhu ATP rang-liste*, vodi se borba za 1. mjesto u svijetu ženskog tenisa.

Takav postupak ne odgovara ni strukturnomu ni semantičkomu interpunkcijskom načelu. Strukturnomu ne odgovara zato što su priložne oznake *od 11*, *nakon britanske afere s tajnicom Rebeccom Loos*, *zbog zabrane plakata*, *po uzoru na Salzburg* i *u sjeni sve očitije i dugoočekivane smjene na vrhu ATP rang-liste* sastavni dio strukture rečenice u kojoj se nalaze, a semantičkomu zato što zajedno s ostalim dijelovima rečenice čine jednu (cjelovitu) smisaonu cjelinu. Takav postupak odgovara ritmomelodijskomu načelu, kakvo je načelo francuske interpunkcije.

Često se zarezom odvajaju i subjekti. Usp.: *Onaj tko troši manje*, štedi vrijedno: vrijeme. Ni to nije svojstveno ni strukturnomu ni semantičkomu interpunkcijskom načelu.

Tu se izrazi *onaj koji*, *onaj tko*, *ono što* i sl. smatraju veznim sredstvima. No oni to nisu.

Literatura

- Anić, V. (2005). *Veliki rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb: Novi Liber.
- Babić, S., Finka, B. i Moguš, M. (1971). *Hrvatski pravopis*. Zagreb: Školska knjiga.
- Babić, S., Finka, B. i Moguš, M. (2000). *Hrvatski pravopis*. Zagreb: Školska knjiga.
- Babić, S. i sur. (1991). *Povijesni pregled, glasovi i oblici hrvatskoga književnog jezika*, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti. Zagreb: Globus, Nakladni zavod.
- Barić, E. i sur. (1979). *Priručna gramatika hrvatskoga književnog jezika*. Zagreb: Školska knjiga.
- Jakobson, R. (2008). *O jeziku*. Zagreb: Disput.
- Silić, J. i Pranjković, I. (2007). *Gramatika hrvatskoga jezika (za gimnazije i visoka učilišta²)*. Zagreb: Školska knjiga.
- Simeon, R. (1969). *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva, I: A-O i II: P-Ž*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Težak, S. i Babić, S. (2005). *Gramatika hrvatskoga jezika: Priručnik za osnovno jezično obrazovanje¹⁵*. Zagreb: Školska knjiga.

Sažetak

U uvodnome dijelu dani su osnovni podaci o životu i radu Romana Osipovića Jakobsona. Zatim je obrazloženo kako pristupiti (hrvatskomu) jeziku s gledišta njegova lingvističkog nauka - kako fonologiji, kako morfologiji i kako sintaksi. I u jednoj je i u drugoj i u trećoj disciplini pokazano kako funkcionira njegov relacijski sustav i njegova binarna (dvojna) opreka. Njegova je koncepcija o morfonologiji kao međudisciplini iskorištena da se odgovori na to postoji ili ne postoji potreba za uvođenjem "dvoglasnika" kao posebna fonema u hrvatski jezik. Usput je pokazano kako pristupiti (su)odnosu discipline i međudiscipline u cjelini (hrvatskoga) jezika, kako pritom shvatiti Jakobsonovu invarijantnost (kao činjenicu discipline) i varijantnost (kao činjenicu međudiscipline). Osjetila se potreba da se taj odnos (invarijantnosti i varijantnosti) objasni posebno na planu sintaktičkih disciplina i sintaktičkih međudisciplina. Pritom je rečeno što je u sintaksi gramatičko, a što komunikacijsko. U vezi je s komunikacijskom sintaksom pokazano kako shvaćati semantičku interpunkciju kao interpunkciju hrvatskoga pravopisa.

Ključne riječi: relacijski sustav, binarna opreka, jezična disciplina, jezična međudisciplina, osnova, nastavak, razlikovnost i semantičko interpunkcijsko načelo.